

ОСОБЛИВОСТІ ПОБУДОВИ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА НА ЗАСАДАХ ФЕНОМЕНУ ДОВІРИ ЧЕРЕЗ ЕФЕКТИВНЕ ФУНКЦІОНУВАННЯ СОЦІАЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНСЬКОМУ ДЕРЖАВОТВОРЕННІ

ПАРУБЧАК

Іван Орестович,

кандидат наук з державного управління, доцент кафедри філософії та економіки Львівського національного медичного університету ім.Д.Галицького, м. Львів.

Анотація:

досліджено потребу відповідного рівня довіри у застосуванні гнучкої системи управління у структурованих організаціях суспільства. Вивчено традиції громадянської співпраці як фактор соціальної стабільності в державі. Проаналізована можливість зародження довіри в структурі статусно – нормативних систем як стимул до розширення ролі місцевого самоврядування у територіальних громадах. З'ясовано співвідношення соціальної довіри та інституційної впевненості як диференційований вплив держави на суспільство.

Ключові слова: громадянська співпраця, соціальна стабільність, феномен довіри, інституційна впевненість.

УДК

351.84:35.072.2:342.5
(477)

Постановка проблеми. У найзагальнішому та абстрактному вигляді можна стверджувати, що потреба в довговічних, стабільних та загальновизначених структурах довіри закорінена у фундаментальному індетермінізмі соціальної взаємодії. Цей індетермінізм у відносинах між соціальними партнерами, між соціальними партнерами та їх цілями, між соціальними партнерами та ресурсами призводить до принципової непередбачуваності суспільного життя, не зважаючи на універсальність людської взаємозалежності [18].

З цього випливає, що будь-яка перспективна спроба побудови соціального ладу та цілісних систем соціальної взаємодії має засновуватися на розвитку стабільних відносин довіри між макросоціальними суб'єктами.

Довіра зароджується в щілинах статусно-нормативної системи. Складність останньої стає структурним обмеженням, що унеможлиблює опору лише на упевненість. Трансформація соціальної тканини викликана, з одного боку, індустріальним розвитком та поглибленням розподілу праці, а з іншого - виникненням нової концепції індивіда. Традиція громадянського суспільства ґрунтується на протилежних уявленнях про мораль, яка опирається на індивідуальні чесноти, в першу чергу на совість [3]. Перехід від чесноти як публічного феномену до чесноти приватної моралі заклав основу для сучасного ліберального ідеалу і відповідних форм суспільного устрою.

Аналіз останніх досліджень, в яких започатковано розв'язання проблеми. Виникнення нової ідентичності уможлиблює нові стосунки між різними соціальними групами та класами. Можливості локальних спільнот та їх союзників з вищого класу взаємно накладаються та уможлиблюють виникнення громадянського суспільства [14]. Відповідні громадянські інститути, з одного боку, уможлиблюють колективну взаємодію та задоволення певних індивідуальних потреб без звертання до державних органів, з другого боку, такі інституції уможлиблюють ефективний тиск на адміністративний апарат, якщо останній діє неефективно.

Останні дослідження доводять, що таж сама наявність спільної ідентичності мінімізує шанси, що конфлікт між державним апаратом та організованим суспільством буде відносно мирним. Було б помилковим вважати, що організації, які виникають в суспільствах з вузьким радіусом довіри є за всіх умов менш ефективними, ніж аналогічні структури в суспільствах з широким радіусом довіри [9]. Але коли мова заходить про розміри, виграють ті, хто зможе впровадити більш гнучку систему управління, як доводить аналіз, гнучкість потребує певного рівня довіри.

У традиційному суспільстві горизонтальна співпраця відбувається переважно на рівні місцевих громад, тобто досить багаточисленних об'єднань з чітко окресленою нормативною системою. В сучасному українському суспільстві горизонтальна співпраця, здається,

можлива лише на рівні клік, які є менш чисельними ніж традиційні елементи соціальної структури, та не мають фіксованого нормативного підґрунтя. Отже, перш ніж творити загальнонаціональні органи громадянського суспільства треба подбати про підготовку необхідного будівельного матеріалу – місцевих громад та різноманітних апропріативних організацій [2]. Передбачити виникнення міжкласового консенсусу ми не можемо, але цілком в наших силах подбати про те, щоб у разі виникнення останнього існувала відповідна організаційна база.

Дослідження політичної довіри та соціального капіталу як явищ політичного світу потребує комплексної та збалансованої методології, спрямованої на вирішення поставлених завдань. Специфіка політичної довіри як об'єкту дослідження, а саме: нерозробленість у вітчизняній соціально-гуманітарній літературі, поширення ціннісних та спекулятивно-публіцистичних тлумачень змісту даного поняття, надзвичайно широка дисциплінарна дисперсія, невизначеність модусу політологічної концептуалізації довіри зумовлює пошук парадигми дослідження, якій би була притаманна іноваційність, здатність поєднувати різноманітні методологічні підходи та наявність чіткої кінцевої перспективи [1, ст.18].

Метою статті є запропонувати стратегію побудови громадянського суспільства на засадах довіри через ефективне функціонування соціалізаційних процесів в українському державотворенні. Для цього потрібно вирішити низку завдань:

1. Дослідити потребу відповідного рівня довіри у застосуванні гнучкої системи управління у структурованих організаціях суспільства.
2. Вивчити традиції громадянської співпраці з врахуванням її неполітичного характеру як фактор соціальної стабільності в державі.
3. Проаналізувати можливість зародження довіри в структурі статусно – нормативних систем як стимул до розширення ролі місцевого самоврядування у територіальних громадах.
4. З'ясувати співвідношення соціальної довіри та інституційної впевненості як диференційований вплив держави на суспільство.

Вклад основного матеріалу дослідження.

Довіра не є іманентною рисою людського суспільства, вона виникла в певних історичних умовах і теоретично може зникнути. Під довірою ми далі будемо розуміти очікування, що партнер по співпраці не порушить зобов'язань та утримається від опортуністичної поведінки [8]. Вона нерозривно пов'язана з свободою індивіда, з можливістю більш - менш вільно обирати курс дій, там де немає свободи, немає сенсу розмірковувати про довіру. Але, якщо ми аналізуємо колективну діяльність, що ґрунтується на суспільній самоорганізації, тоді роль довіри важко переоцінити.

Соціальну дилему можна подолати не звертаючись до довіри: колективна дія може базуватися на примусі. Проте абсолютно очевидно, що громадянське суспільство не може ґрунтуватися на примусі, воно за визначенням є сферою вільного самовираження індивіда [6]. Іншою сферою, де застосування примусу малоефективне, є економічне життя.

Довіра є важливою, якщо індивід може обирати партнера по трансакції, чи відмовитися від неї взагалі, і якщо ці партнери також мають певний рівень автономії, можуть відмовитися від співпраці чи порушити свої зобов'язання [7]. Довіра відрізняється від звичайної раціональної калькуляції вигод та витрат, а також від ситуації, коли партнери можуть взаємно стримувати одне одного, тобто постраждала сторона може власноруч ефективно покарати порушника.

Створюючи організації, держава таким чином намагається компенсувати відсутність відповідних культурних норм. В умовах вузького радіусу довіри існують ієрархізовані та формалізовані організації, побудовані на бюрократичних принципах. В таких умовах виникає потреба і в силовому апараті, який би слідкував за дотриманням таких норм [12, ст.56]. Якщо ми не можемо покладатися на добру волю та моральні якості оточуючих, ми потребуватимемо ієрархії.

Пошук інформації про мотивацію, інтереси потенційного партнера і умови, в яких він знаходиться є однією з центральних проблем. Обираючи поміж рівними партнерами, вибір падає на індивіда, що є найбільш зрозумілим та передбачуваним, і ця логіка властива як ринковим так і позаринковим відносинам, наскільки їх можна порівнювати [16].

Зрозуміло, що динамічні властивості має не лише довіра, але й упевненість. Велика функціональна система залежить не лише від упевненості але ще й від довіри. Якщо рівень упевненості буде недостатнім - активно поширюватимуться почуття незадоволення, відчуження чи навіть аномії. Це може і не мати прямого впливу на стан системи. Якщо ж недостатнім буде рівень довіри, це змінить способи прийняття важливих рішень [17]. Довіра, якщо можна так сформулювати, є відношенням, яке дозволяє приймати ризиковані рішення.

Недостатність упевненості може означати, без великих сумнівів, недостатність довіри, в такому випадку поведінка, що ґрунтується на довірі, буде відкинута. В той же час структурні та операційні якості такої системи можуть призводити до ерозії упевненості і таким чином ліквідувати важливу основу довіри [19, ст.78]. Це зовсім не свідчить, проте, що розрізнення між довірою та упевненістю несуттєве, адже заперечення чи відступ в обох випадках матимуть різні наслідки, відсутність довіри призводить до згортання активності.

Складне суспільство, що складається з великої кількості груп, з різними інтересами та нормативними системами, є сприятливим ґрунтом для різноманітних політичних протиріч та конфліктів. Як з технологічної так і з нормативної точки зору краще, щоб такі конфлікти вирішувались за допомогою політичної дискусії а не насильства [23]. Але для того, щоб ця дискусія не перетворилася в обмін звинуваченнями, щоб забезпечити раціональну комунікацію між дискутуючими сторонами, необхідне дотримання певних умов. Обидві сторони, які погоджуються "владнати" протиріччя звертаючись до комунікативних стратегій мають більш-менш свідомо передбачати, що виграє сторона, яка краще обґрунтує свої вимоги, а інша сторона дискусії має погодитися з розвитком подій і відступити [21].

Це можливо лише якщо обидві сторони мають аналогічні уявлення про раціональність і певний, спільно визнаний "ідеал" або "стандарт", з яким вони співставлятимуть свої позиції та аргументацію. Відтак, якщо один з опонентів відмовиться наслідувати правилам та відступити після програшу дискусії, він поставить під загрозу свою репутацію як раціонального партнера, дії якого можуть бути передбаченими, і позбавить себе та свою стратегію необхідної легітимізації [24, ст.238]. Окрім того, сторони мають бути відвертими, і довіряти відвертості партнера.

Збільшення ролей та статусів збільшують вірогідність між ними дисонансів та конфліктів. Що більш диференційованою є система, і чим більш активним буде викликаний такою диференціацією зріст кількості ролей, тим більша вірогідність того, що конкретній ролі буде надана певна ступінь стабільності, а отже збільшиться вірогідність - можливо навіть необхідність - взаємоприсотування рольових очікувань [22, ст.38].

Збільшення невизначеності та взаємоприсотування рольових очікувань збільшує вірогідність виникнення довіри як форми соціальних відносин. Загалом, що меншою мірою упевненість в системі рольових очікувань сприймається як певна даність, тим важче встановити рольову взаємодію, і тоді єдиним можливим виходом є встановлення довіри [20].

Цілком зрозуміло, що різні за характером інституції мають різний вплив, відтак постає питання про відбір інституцій, які б сприяли генерації довіри до всіх громадян певної країни, створюючи відчуття спільної ідентичності. "Репрезентативні" політичні інституції (партії, парламент, а часто і уряд) в більшості випадків відображають інтереси окремого сегменту, чи кількох сегментів суспільства [13, ст.38]. Таким чином, члени правлячої партії будуть висловлювати більшу упевненість у функціонуванні парламенту чи уряду, ніж прибічники опозиційної партії.

Прихід до влади опозиції та зміна в складі парламентської чи урядової коаліції призведе до аналогічної зміни у оцінках. Періодичні вибори, відтак, призводять до періодичного коливання показників упевненості в "репрезентативних" інституціях [11, ст.78]. Окрім того, за зрозумілих причин, представники цих структур контактують з громадськістю не безпосередньо, а за допомогою ЗМІ. Довіра громадян до медіа в таких умовах також є суттєвим фактором. Варто додати, що контакти громадян з репрезентативними органами в багатьох випадках не є постійними.

Неупередженість та універсальність соціальних агенцій впливає на рівень генералізованої довіри. Відбувається генералізація досвіду спілкування з службовцями та перенесення його на інших громадян. Генералізація та перенесення власних стратегій взаємодії з державними агенціями. Взаємодія з відповідними агенціями та досвід "лідерів думки" безпосередньо впливає на самопочуття індивіда а відтак на його стосунки з оточуючими [15]. Ефективність правоохоронних агенцій напряму визначає, наскільки безпечно відчують себе громадяни. Зрозуміло, що в умовах розгулу злочинності довіряти особам, що не входять до числа "перевіраних" людей нерозумно, відтак зникає важлива підвалина генералізованої злочинності.

Націоналізм ліквідував соціальні чинники, що стояли "на дорозі" економічного та політичного розвитку. Перш за все він перетворював локальні громади з їх місцевими діалектами, традиціями та безумовностями на відносно гомогенну єдність з спільною мовою та нормативною системою. Відтак вони зменшували рівень "непевності" під час трансакції. Виникнення довіри не обов'язково вимагає персонального знайомства, іноді достатньо знати, до якої популяції належить індивід, і якими є принципи тієї популяції [4, ст.55]. Саме так можна пояснити такий феномен, як довіра до представника певної національності і різний рівень довіри стосовно різних етнічних груп. І не випадково найвищий рівень довіри індивіди відчують до представників тих національностей, що мають схожі традиції, належать до однієї віри [5, ст.78].

Визначаючи територіальні та культурні кордони спільноти, утворюючи спільну ідентичність та розглядаючи світ як середовище, де конкурують нації, націоналізм робить можливим виникнення синергічних відносин між адміністративним апаратом та громадськістю з одного боку, та між істеблішментом та "посполитими" з іншого [26]. Спільні інтереси, спільна історія та спільне майбутнє роблять зрозумілою, прийнятною, зрештою раціональною співпрацю індивідів з різних соціальних класів, таким чином створюючи умови для виникнення та розвитку інклюзивного та вертикального соціального капіталів.

Національна та соціальна солідарність є тісно пов'язаними явищами. Якщо так можна сказати, «справжній» націоналізм завжди передбачає певні соціальні перетворення [25]. Соціалізація націоналізму є цілком природнім явищем, і недарма представники аристократії в багатьох випадках розглядали націоналізм та соціалізм як схожі явища, і відтак вбачали в них загрозу своїй монополії на економічні та владні ресурси.

Модернізація суспільства може відбуватися різними шляхами. Нова ідентичність створюється, так би мовити, поверх вже існуючих локальних ідентичностей, інкорпорує локальні спільноти в загальнонаціональне "тіло". Поза тим значна частина донаціональних, старих і добре відпрацьованих цінностей, норм та інститутів цілком успішно співіснують з новоутвореними. Цей поміркований шлях був обраний більшістю націоналістичних рухів [27]. В основі сучасного українського суспільства не атомізований егоїстичний індивід а група індивідів, об'єднаних відношеннями визнання та співпраці, яка по відношенню до інших груп веде себе як егоїстична та атомізована структура. Отже, виникає необхідність вийти за межі дихтомії колективізм-індивідуалізм і придивитися уважніше до структури соціальних мереж.

Створення соціально-орієнтованих структур на сьогоднішньому етапі здається чи не єдиним шляхом до масових політичних партій. Конституційна реформа збіль-

шила їх політичну вагу але не забезпечила гарантіями від перетворення на звичайні “політичні машини” [29]. Такі структури не лише сприятимуть мобілізації громадськості навколо певних партій але й сприятимуть покращенню рівня життя населення силами самого населення.

Багато суб’єктивних чинників значною мірою утруднюють формування інститутів громадянського суспільства, адже “тіньовий” розподіл ресурсів позбавляє індивідів раціональної мотивації для вступу в громадянські асоціації а ідеологія вертикальних мереж – максимізація прибутків та влади безвідносно до загальносуспільного ефекту – роз’їдає принципи солідарності і призводять до поглиблення суспільної фрагментації [28].

Отже, виглядає надзвичайно корисною переорієнтація політичних сил, донорських агенцій на розвиток саме соціально-орієнтованих, культурно-освітніх та спортивно-рекреаційних організацій. Вони, з одного боку, можуть закласти традиції громадянської співпраці за межами клік чи вертикальних мереж, а з іншого, принаймні на початковому етапі, не викличуть спротив авторитарно налаштованого істеблшменту, а їх неполітичний характер “прийдеться до смаку” багатьом розчарованим в політиці українцям.

Формування висновків і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Стратегія побудови громадянського суспільства в Україні має передбачати створення мережі соціально-орієнтованих та культурно-освітніх асоціацій, об’єднаних в “федеративні мережі” з високим рівнем автономії. Їх функціонування, разом з розширенням ролі місцевого самоврядування можуть надати стимул до формування горизонтальних територіальних громад.

Соціальна довіра та політична впевненість не пов’язані одна з одною та залежать від різних факторів. Соціальна довіра - від соціально-економічних показників та рівня задоволеністю життям; інституційна впевненість пов’язана з набором політичних показників: зацікавленості в політичному житті, гордістю за націю та її політичну систему, підтримка відкритості уряду, низький пріоритет соціального порядку, переважно негативна оцінка твердження, що країною керують заради захисту інтересів великих корпорацій, приналежність до правих чи лівих політичних сил, показники змінюються відповідно до зміни партій в урядових коаліціях.

Нестабільність та непередбачуваність політичного курсу, низька якість інформаційних каналів, відсутність розвинутої інфраструктурної системи та чіткого визначення режиму та меж власності є структурними феноменами. Міжкласового консенсусу в українському суспільстві наразі нема і важко сказати чи з’явиться він в принципі, хоча певні підстави для стриманого оптимізму таки існують.

Література:

1. Алмонд Г. Сравнительная политология сегодня: Мировой обзор. - М.: Аспект Пресс, 2002. – 441 с.
2. Басина Т.А. Социальный капитал как предмет социологической интерпретации: особенности некоторых подходов. // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства. - Харків.: ХДУ, 2003, С. 65-69.
3. Бова А.А. Соціальний капітал українського суспільства. // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства. - Харків.: ХДУ, 2003, С. 69-73.
4. Гелнер Е. Нації та націоналізм. Націоналізм. - К.: Таксон, 2003. – 300 с.
5. Грицак Я. Страсті по націоналізму. Історичні есеї. - К.: Критика, 2004. – 343 с.
6. Гугін Є. Чепак В. Феномен соціального капіталу. // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. - 2001. - №1. - С. 49-56.
7. Дискин Е.И. Социальный капитал в глобальной экономике. // ОНС. – 2003.- №5. - С.150-160.
8. Дубін Б. Електронна завіса колективної ідентичності. // Критика. - 2004. - № 6(80). - С. 12-14.

9. Золотарева Ю.И. Право и социальный капитал в структурировании социальной действительности. // *Методология, теория та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства*. - Харків: ХДУ, 2003. - С. 73-77.
10. Казанцев А.А. О когнитивно-неоинституционалистском подходе к изучению международных отношений. // *ПОЛИС*. – 2003. - №1. - С. 21-29.
11. Козер Л. Функции социального конфликта - М.: Идея-Пресс, Дом интеллектуальной книги, 2002. – 208 с.
12. Колодій А. На шляху до громадянського суспільства в Україні. – Л.: Кальварія, 2002. – 314 с.
13. Колодій А. Сутність громадянського суспільства та механізми його впливу на політику. / Доповідь на заключній регіональній конференції проекту “Чемпіони громадянського суспільства”. - Л. 8 лютого 2003.
14. Колодій А. Становлення громадянського суспільства в Україні // *Незалежний культурологічний часопис*. – 2001. - №23. - С. 21-55.
15. Колодій А. Історична еволюція громадянського суспільства та уявлень про нього // *Незалежний культурологічний часопис*. – 2001. - №22. - С. 6-34.
16. Коулман Дж. Капитал социальный и человеческий // *ОНС*. – 2001. - №3. - С. 122-139.
17. Нечаев В.Д. Когнитивные революции и институциональные изменения // *ПОЛИС*. – 2001. - №2. - С. 32-40.
18. Рябчук М. Дилеми українського Фауста. Громадянське суспільство та розбудова держави. - К.: Критика, 2000. – 351 с.
19. Селигмен А. Проблема доверия. - М.: Идея-Пресс, 2002. – 256 с.
20. Степаненко В. Соціальний капітал у соціологічній перспективі: теоретико-методологічні аспекти дослідження. // *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. – 2004. - №2. – С. 24-41.
21. Степаненко В. “Кому потрібно громадянське суспільство?” Соціальний капітал та проблеми формування громадянської ідентичності в Україні. // *Громадянське суспільство в Україні: аналіз соціального конструювання*. / під ред. Т.О. Войтенка - К.: Стило, 2002. - С.334-341.
22. Степаненко В. Проблеми формування громадянського суспільства. // *Українське суспільство: 12 років незалежності*. – К.: НАНУ, 2001. – 201 с.
23. Тихонова Н.Е. Социальный капитал как фактор неравенства. // *ОНС*. – 2004. - №4. – С. 39-48.
24. Фукуяма Ф. Великий разрыв. - М.: «Издательство АСТ», 2003. – 474 с.
25. Фукуяма Ф. Примат культуры. // *Незалежний культурологічний часопис*. – 2001. - №22. - С. 48-58.
26. Фукуяма Ф. Социальный капитал. //”Культура имеет значение. Каким образом ценности способствуют общественному прогрессу. / под. ред. С. Хантингтона. -М.: Аспект-Пресс, 2002. - С. 129-149.
27. Щедрова Г.П. Громадянське суспільство: прагнення та реалії. // *Наукові записки ІПіЕНД*. – 2004. - Вип. 25. – С. 234-247.
28. Щедрова Г.П. Громадянське суспільство в сучасній Україні в пошуках свого визначення. // *Наукові записки ІПіЕНД*. – 2001. – С. 23 - 27.
29. Щедрова Г.П. Україна – держави Центральної та Східної Європи: тенденції формування інститутів громадянського суспільства. // *Політична система сучасної України: особливості становлення, тенденції розвитку: Науковий посібник /ред. Ф.М. Рудич*. – К.: „Парламентське видавництво”, 2001. – С. 186-199.